

BEATA WINNICKA

Instytut Psychologii, Akademia Ignatianum w Krakowie
Institute of Psychology, Jesuit University Ignatianum, Kraków
e-mail: winnieb@tlen.pl

Sprawozdanie z konferencji *Starość jak ją widzi psychologia*, 23–24 kwietnia 2015, Kraków

W Akademii Ignatianum w Krakowie w dniach 23–24 kwietnia 2015 roku odbyła się ogólnopolska konferencja *Starość jak ją widzi psychologia*, zorganizowana przez Instytut Psychologii Akademii Ignatianum, Komisję Nauk Psychologicznych PAN i Krakowski Oddział Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.

Konferencja zapewniła możliwość spotkania się psychologów zainteresowanych problematyką starości, zarówno teoretyków, jak i praktyków. Zaproponowany temat był inspiracją do wymiany doświadczeń i poglądów na temat potrzeb osób starszych, doświadczanych przez nie problemów, podejmowanej aktywności i jej wpływu na wykorzystanie potencjału rozwojowego. W czasie konferencji wygłoszono 33 referaty. Na dziewięciu wykładach plenarnych, pięciu sympozjach i dwóch warsztatach ukazano wielowątkowość ostatniego okresu życia, akcentując zarówno pojawiające się problemy, jak i czynniki sprzyjające optymalnemu wykorzystaniu i rozwijaniu posiadanych zasobów, oraz przedstawiono wyniki badań empirycznych prowadzonych obecnie nad wiekiem senioralnym.

W konferencji wzięło udział 42 referentów reprezentujących ośrodki naukowe z całej Polski (Akademia Ignatianum, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa im. W. Korfanteo w Katowicach, Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej WZ Sopot, Uniwersytet Gdański, Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Uniwersytet Szczeciński,

Uniwersytet Śląski, Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Wrocławski, Wojskowy Instytut Medycyny Lotniczej) oraz z zagranicy (Eotvos Lorand University – Węgry, Otto-von-Guericke University Magdeburg – Niemcy, Universidad Pontificia Comillas – Hiszpania). Obrady konferencji odbywały się w salach Akademii Ignatianum.

Wykłady plenarne wygłosili przedstawiciele różnych subdyscyplin psychologii (neuropsychologia, psychologia kliniczna, psychologia poznawcza, psychologia osobowości, psychologia rozwoju człowieka, psychologia twórczości, psychoterapia), m.in.: Maria Straś-Romanowska (UWr), Krzysztof Jodzio (UG), Dezső Németh, PhD (Budapeszt), Thomas Wolbers (Berlin), Henryk Olszewski (UG), Stanisława Steuden (KUL), Mariá Pilar Martínez Díaz (Madryt), Grażyna Mendelka (GWSH), Tomasz Frąckowiak (UWr). W materiałach konferencyjnych umieszczono polskie tłumaczenia wykładów zagranicznych gości prezentowanych w języku angielskim.

Uczestników konferencji w Auli Akademii Ignatianum przywitani: prof. dr hab. Maria Kielar-Turska – pomysłodawczyni i główna organizatorka konferencji, kierownik Katedry Psychologii Rozwoju Człowieka Instytutu Psychologii Akademii Ignatianum, a jednocześnie przewodnicząca Komisji Nauk Psychologicznych PAN oraz Sekcji Psychologii Rozwojowej Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, dr Anna Knobloch-Gala – przewodnicząca Oddziału Krakowskiego PTP, a także przedstawiciele władz Akademii Ignatianum: rektor ks. prof. dr hab. Józef Bremer SJ oraz dziekan Wydziału Filozoficznego ks. dr hab. Tomasz Homa SJ, prof. Ignatianum.

We wstępie do konferencji prof. Maria Kielar-Turska wskazała, że zjawisko starzenia się społeczeństw mobilizuje do wprowadzania różnorodnych zmian w ich funkcjonowaniu, a podstawą tych działań mogą być wyniki badań naukowych, m.in. psychologicznych. Przedstawiła starość jako najtrudniejszy do zaakceptowania okres w życiu człowieka, wiążący się z doświadczaniem niekorzystnych zmian, przede wszystkim fizycznych, ale też psychicznych. Wskazała jednocześnie, że poznanie starości, odkrycie jej prawdziwego kolorytu, blasków i cieni oraz nauczenie się odpowiedniego stylu życia jest właściwym sposobem na zmierzenie się z nią. Podkreśliła, wnioskując zarówno na podstawie wyników badań, jak i biografii starzejących się osób, że ostatni okres życia może być czasem wyczekiwany, wręcz upragniony, ale może też zamienić się w oczekiwanie na śmierć. Zwróciła również uwagę na językowy aspekt poruszanego zagadnienia, podkreślając, że starość jest obszarem silnie tabuizowanym niż śmierć, a do jej opisywania często wykorzystuje się bądź eufemizmy, bądź kafkofemizmy. Uzasadniała tym samym, dlaczego w tytule konferencji znalazło się słowo *starość*.

Po powitaniu uczestnicy konferencji mogli wysłuchać *Sonaty na obój i fortepian, Op. 166* C.C. Saint-Saënsa, którą autor skomponował kilka miesięcy przed śmiercią, w wieku 86 lat. Wprowadzenie do utworu wygłosiła dr Anna Kalarus z Akademii Muzycznej w Krakowie, podkreślając, jak twórcze i płodne może być życie w jego ostatnim okresie.

Zaakcentowany we wprowadzeniu temat dwubiegunowego charakteru starości podjęła prof. dr hab. Maria Straś-Romanowska (Uniwersytet Wrocławski), a w wykładzie inauguracyjnym *Starość: kres rozwoju czy kontynuacja? Czas utrapień czy dar od losu?* ukazała późną dorosłość jako etap życia, który jest nie tylko wielowątkowy, ale także bogaty w różnorodne rozwojowe paradoksy. Wskazała z jednej strony na atrybuty pozytywnej starości, takie jak mądrość czy wolność, a z drugiej na zjawiska negatywne, jak spadek sprawności czy sił witalnych. Autorka wyraźnie podkreśliła wpływ czynników śro-

dowiskowych a zwłaszcza podmiotowych na wykorzystanie i rozwijanie posiadanych zasobów psychicznych, które służą podtrzymywaniu poczucia dobrej jakości życia. Akcentując to, że procesy starzenia się przebiegają na wielu płaszczyznach, zmierzają w różnych kierunkach, są asynchroniczne i wysoce zindywidualizowane, zaznaczyła, że rozległe osobiste doświadczenia różnorodnie kształtują psychikę ludzi starych. Według prelegentki starość może otwierać pespektywy dalszego rozwoju, ale bardzo istotna jest historia życia danej osoby, która wyznacza ich zakres.

W wykładzie plenarnym *Psychologiczna moc leciwych neuronów* prof. dr hab. Krzysztof Jodzio (Uniwersytet Gdański) zwrócił uwagę na brak jednolitego wzorca w zakresie zmienności funkcjonowania poznawczego osób starszych. Różnice w tempie „starzenia się” poszczególnych procesów neurofizjologicznych i procesów poznawczych cechuje według autora zarówno interindywidualna dysharmonia, jak i intraindywidualna heterogeniczność. Mimo to u osób w wieku senioralnym możemy zaobserwować ogólną prawidłowość, która wyraża się przewagą problemów wykonawczych nad problemami poznawczymi innego typu. Dla osób starszych najtrudniejsze są zwykle zadania wymagające zaangażowania pamięci operacyjnej, podzielności uwagi, jej płynnego przełączania i koncentracji. Pomimo zmian w płatach czołowych, które utrudniają wykonywanie pewnych typów zadań, osoby starsze mogą inicjować procesy poznawcze, które kompensują występujące niedomogi, np. utrzymywać operacje myślowe w pamięci dostatecznie długo, aby uzyskać poszukiwane rozwiązanie.

Funkcjonowania poznawczego dotyczył również kolejny wykład plenarny *Competitive neurocognitive networks underlying learning and memory (Konkurencyjne sieci neurokognitywne u podstaw uczenia się i pamięci)*, który wygłosił dr Dezső Németh (Eotvos Lorand University). Wykład dotyczył niejawnego uczenia się w różnych okresach rozwojowych, ze szczególnym uwzględnieniem starości. Autor przedstawił wyniki badań dotyczących różnych mechanizmów leżących u podstaw tego

typu uczenia się, uwzględniając ich neuropoznawcze podłoże. W uczenie niejawne zaangażowane są sieci czołowo-prądkowiowe, ale specyficzne funkcje pełnione przez różne ich komponenty wciąż pozostają przedmiotem debaty naukowej. Prezentowane wyniki badań obejmowały m.in. różnice wiekowe w biegu życia w zakresie uczenia niejawnego, konkurencyjność modeli wewnętrznych i wykrywania prawdopodobieństwa, wpływu nieinwazyjnego stymulowania mózgu na uczenie się oraz tego, które aspekty uczenia się są zaburzone, a które zachowane, zarówno w przebiegu zdrowego starzenia się, jak i łagodnych zaburzeń poznawczych (MCI).

W kolejnym, czwartym wykładzie *Spatial navigation – a unique window into mechanisms of cognitive aging* (Nawigacja w przestrzeni – niezwykle okno w mechanizmach poznawczego starzenia się) prof. dr Thomas Wolbers (Otto-von-Guericke, University Magdeburg) przedstawił problem pogarszania się umiejętności w zakresie nawigacji w przestrzeni w późnej dorosłości. Deficyty w obrębie nawigacji przestrzennej, powodujące np. trudności związane z odnajdywaniem drogi w nowym, złożonym otoczeniu, planowaniem tras dotarcia do odległych miejsc czy nawet powrotem do samochodu po zrobieniu zakupów w supermarkecie, ograniczają według autora mobilność osób ich doświadczających, wpływają na poziom aktywności oraz uczestnictwo w życiu społecznym. Referent zaprezentował serię badań z wykorzystaniem neuroobrazowania, w których identyfikowano kluczowe mechanizmy nawigacyjne w ludzkim mózgu. Przedstawił również wyniki podjętej próby wyjaśniania związanych z wiekiem zmian w zakresie nawigacji w przestrzeni za pomocą nowych paradygmatów ukierunkowanych na identyfikację szczegółowych mechanizmów przestrzennych. Badania te nie tylko pokazały konsekwencje starzenia się dla procesów nawigacyjnych, ale także przyczyniły do lepszego poznania ogólnych mechanizmów starzenia się mózgu.

Uczestnicy konferencji mieli też możliwość wysłuchania wykładu prof. UG dr hab. Henryka Olszewskiego (Uniwersytet Gdań-

ski) *Psychologiczny przegląd („remanent”) w zbiorze zjawisk starości*. Autor dokonał w jego ramach przeglądu różnych aspektów i zjawisk związanych z procesem starzenia się i starości ze stanowiska psychologii. Rozważył m.in. takie zagadnienia, jak: mechanizm starzenia się, stereotyp starości, jakość życia, poczucie szczęścia, starcza bieda, bilans życia. W swoim wystąpieniu ukazał mechanizmy „złego starzenia się”, a także drogi prowadzące do poprawy zaistniałego stanu rzeczy.

W pierwszym dniu konferencji odbyły się również dwa sympozja. Pierwsze sympozjum, prowadzone przez dr Urszulę Tokarską z Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, nosiło tytuł *Międzypokoleniowa transmisja wartości w osobistych narracjach seniorów*. Wygłoszone w czasie sympozjum referaty dotyczyły wątku generatywności w cyklu życia ludzkiego, ze szczególnym zwróceniem uwagi na jego rolę w procesie konstrukcji bilansu życiowego w późnej dorosłości. Zaprezentowano wyniki analiz treści przekazu generatywnego ujawniającego się w narracjach dotyczących historii życia w okresie starości. Wskazano, że wiedza na temat formy oraz wartości treściowej międzypokoleniowego przekazu wartości może zostać wykorzystana zarówno w bezpośrednim kontakcie z seniorami, jak i w moderowaniu ich porozumienia z przedstawicielami młodszego pokolenia. Ukazano również Uniwersytety Trzeciego Wieku jako przestrzeń sprzyjającą międzypokoleniowej transmisji wartości, w której wymiana doświadczeń i pozbawione uprzedzeń poznanie się pozwalają dzielić się i wzajemnie inspirować pasjami oraz rozwijać obopólny szacunek.

Drugie sympozjum *Możliwości i potrzeby osób w późnej dorosłości* poprowadziła dr hab. Małgorzata Dobrowolska (Uniwersytet Śląski). Na sympozjum podjęto temat sprawności pamięci prospektywnej, której zachowanie pozwala starszym osobom na satysfakcjonujące i niezależne funkcjonowanie. Omówiono występujący w badaniach paradoks wieku, próbując wyjaśnić, dlaczego osoby starsze, które częściej niż młode zapominają o ko-

nieczności wykonania zadań prospektywnych w warunkach laboratoryjnych, przy wykonywaniu realnych zadań w kontekście życia codziennego mogą uzyskiwać równie dobre wyniki jak młodszy badani. Pokazano też, że treningi pamięci u seniorów w różnym stopniu usprawniają poszczególne funkcje pamięciowe, a ich celem nie zawsze musi być spektakularna poprawa wyników, a częściej ochrona optymalnego, stabilnego poziomu poznawczego. Zwrócono również uwagę na czynniki wspomagające realizację twórczego potencjału u osób w wieku senioralnym, omówiono problem elastyczności personalnej i jej związku z satysfakcją z pracy z perspektywy różnych form zatrudnienia w grupie pracowników 50+, a także przedstawiono znaczenie metod psychologicznej analizy środowiska dla problemu dostosowania dróg do potrzeb kierowców-seniorów.

W pierwszym dniu można było wziąć udział w *Warsztacie uwrażliwiającym na proces starzenia*, w czasie którego Monika Hallicka i Paulina Rybak z Uniwersytetu Jagiellońskiego wraz z uczestnikami starały się odpowiedzieć na pytania: jakie zmiany w obrębie poszczególnych sprawności percepcyjnych i motorycznych zachodzą w starości (z uwzględnieniem schorzeń typowych dla wieku podeszłego)? oraz jak zachowują się osoby doświadczające ograniczeń danych sprawności, w tym jak próbują kompensować występujące braki? Uczestnicy warsztatu przez interaktywne ćwiczenia mogli doświadczyć następujących w wyniku procesu starzenia zmian w funkcjonowaniu narządów zmysłów i ruchu oraz związanych z nimi ograniczeń i trudności. Na zakończenie zajęć podjęto próbę wspólnego wypracowania metod facylitujących komunikację ze starszymi pacjentami dotkniętymi różnymi deficytami oraz ułatwiających im codzienne funkcjonowanie.

Drugiego dnia konferencji wygłoszono cztery wykłady plenarne. W pierwszym z nich *Starzenie się z godnością* prof. dr hab. Stanisława Steuden (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II) wskazała na równość, możliwość dokonywania wyboru i przynależenie jako zagadnienia o szczególnym znaczeniu dla

poczucia godności u osób starszych. Autorka podkreśliła, że starzenie się powinno się łączyć z poszanowaniem praw przysługujących człowiekowi, poczuciem wolności w dokonywaniu wyborów, możliwością podejmowania decyzji, posiadaniem sensu życia, poczuciem prywatności i przestrzeni do osobistego rozwoju, wrażliwością na potrzeby innych ludzi oraz czynieniem dobra. Powołując się na profesjonalistów zajmujących się wspieraniem osób starszych, wskazała, że poszanowanie godności powinno mieć znaczenie w planowaniu i promocji odpowiednich działań wspierających. Czynniki ważne w sprawowaniu godnej opieki to m.in. poszanowanie autonomii i niezależności, okazywanie szacunku, koncentracja na osobie, całościowe podejście do niej, wzmacnianie tożsamości, podtrzymywanie zaangażowania osób starszych oraz efektywna komunikacja.

Prof. María Pilar Martínez Díaz (Universidad Pontificia Comillas) wygłosiła wykład *Family relationships and caregiving in later life (Relacje rodzinne i opieka w późnym wieku)*. Prelegentka pokazała, że indywidualne problemy doświadczane przez osoby starsze są osadzone w szerszym kontekście rodzinnym. Przedstawiła siedmioetapowy model cyklu życia rodziny, który dostarcza mapy głównych etapów rozwoju rodziny oraz informacji o zadaniach i emocjonalnych przemianach typowych dla poszczególnych faz, a przez wyznaczenie perspektywy normatywnych zmian rozwojowych pozwala przewidywać kierunek zmian, następujących gdy rodzina napotyka problemy. Autorka skupiła się na dwóch ostatnich fazach opisywanych przez model: rodziny w średnim wieku i rodziny u kresu życia, kreśląc obraz przemian i trudności, z którymi borykają się starzejące się rodziny. Podjęła również zagadnienie opieki nad osobami z demencją i chorobą Alzheimera, które stopniowo przez wiele lat przestają pełnić funkcje rodzinne i angażować się w relacje, i zaprezentowała jednocześnie wskazówki dla ich opiekunów.

W kolejnym wykładzie *Starość wybitnych twórców – czas spełnienia czy niemoicy twórczej* prof. dr hab. Grażyna Mendelcka (Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa

im. W. Korfantego) podjęła próbę odpowiedzi na pytania o to, jak znakomici twórcy radzą sobie z regresem poszczególnych funkcji występującym w starości oraz czy ten okres rozwojowy wiąże się z niemożnością twórczego spełniania się, brakiem dużych osiągnięć oraz z przeżywaniem niemocy twórczej. Powołując się na analizy biografii wielu znanych przedstawicieli nauki, literatury i sztuki, pokazała, że mimo zaawansowanego wieku i związanych z nim ograniczeń można kontynuować twórczą pracę i wzbogacać świat o nowe dzieła i odkrycia. Przywołała analizy biograficzne H.B. Lehmana (1953) wykazujące, że wielu znaczących odkryć dokonali ludzie powyżej 65. roku życia, a także weryfikujące je badania Simontona (1993), który stwierdził, że wiek nie jest istotną determinantą sukcesu twórczego. Przytoczyła wielkie dokonania twórców w wieku senioralnym, pokazując, że twórczość może być pasją do końca długiego życia, a twórcza aktywność pozwala do późnej starości powoływać do istnienia dzieła o nieprzemijającej wartości.

Ostatni wykład zatytułowany *Psychologiczna charakterystyka osób długowiecznych (90–105 lat)* wygłosił dr Tomasz Frąckowiak z Uniwersytetu Wrocławskiego. Autor zaznaczył, że współcześnie klasyczna „trzecia trzdziestka” (60.–90. rok życia) jako okres starzenia się nie domyka cyklu rozwoju człowieka, gdyż coraz więcej osób wkracza w „czwartą trzydziestkę”, zwaną długowiecznością (90+). Poszukując odpowiedzi na pytanie o poczucie jakości życia osób, które przekroczyły 90 lat, umieścił ten problem w kontekście badania cech osobowości, doświadczeń autobiograficznych i sposobu życia (codziennych aktywności) osób długowiecznych (90–105 lat). Opierając się na wynikach badań, zarówno ilościowych, jak i jakościowych, podjął próbę wskazania psychologicznych zasobów sprzyjających dożywaniu bardzo zaawansowanego wieku w dobrej kondycji psychofizycznej.

W drugim dniu konferencji odbyły się trzy sympozja. Trzecie sympozjum było poświęcone jakości życia w starości. Poprowadziła je dr Celina Timoszyk-Tomczak (Uniwersytet Szczeciński). W wygłoszonych referatach

zwrócono uwagę na to, że uczestnictwo w różnego rodzaju formach edukacji jest czynnikiem ułatwiającym budowanie rezerwy poznawczej u osób starszych, a tym samym podnoszącym jakość ich życia. Zaprezentowano badania empiryczne dotyczące funkcjonowania osób starszych podejmujących aktywność społeczną i edukacyjną, przedstawiając zarówno wnioski teoretyczne, jak i konkluzje pragmatyczne dotyczące lepszego wsparcia poznawczego i społecznego osób starszych. Wskazano, że dla dobrostanu jednostki ważny jest nie tylko obecny czas życia, ale także czas po śmierci – tzw. przyszłość transcendentna, wyciągając wniosek, że nastawienie transcendentne, stawianie sobie celów do osiągnięcia po śmierci wiąże się z wyższą satysfakcją z życia. Zaakcentowano również potrzebę zidentyfikowania czynników mających zarówno pozytywny, jak i negatywny wpływ na proces starzenia się osób starszych z niepełnosprawnością intelektualną oraz sformułowania założeń optymalnego wsparcia dla tej grupy społecznej. Wskazano także najważniejsze problemy doświadczane przez osoby głuche w wieku starczym oraz podjęto próbę poszukiwania instrumentów, które mogłyby się przyczynić do uporania się z nimi i poprawy jakości życia. Na koniec poruszono problem prawidłowej komunikacji z hospitalizowanymi osobami starszymi.

Czwarte sympozjum prowadzone przez prof. dr hab. Eugenię Mandal (Uniwersytet Śląski) poświęcone było obrazom życia: starości i w starości. W jego ramach przedstawiono wizerunek starości w percepcji osób w okresie adolescencji i późnej starości, wykazując podobieństwa i różnice w obrazie starości charakterystycznym dla każdej z grup. Pochyłono się nad sposobem postrzegania swojego dzieciństwa przez osoby w późnej dorosłości, zestawiając go z wynikami analiz narracji młodych dorosłych. Nakreślono obraz drogi życia w percepcji osób późnej dorosłości, wyróżniając wspomnienia z trzech podstawowych okresów życia (dzieciństwa, młodości i dorosłości), obraz obecnego okresu życia, diagnozę własnych możliwości i trudności oraz refleksję nad problemami egzystencjalnymi.

Ukazano znaczenie relacji z rodzeństwem w starości, uwzględniając wagę różnorodności czynników warunkujących ich jakość i subiektywne znaczenie. Podjęto również problem szacowania czasu przez osoby w wieku senioralnym, wskazując na możliwość wykorzystania wyników uzyskiwanych w zadaniach dotyczących ocen czasu jako wczesnego wskaźnika różnych postaci otępienia.

Piąte sympozjum, które prowadził dr Jacek Bielas (Akademia Ignatianum), koncentrowało się na psychospołecznych aspektach aktywności seniorów. W ramach sympozjum przedstawiono wyniki badań nad integralnością osobową i psychospołeczną u seniorów. Dokonano również analizy fenomenologicznego ujęcia biegu własnego życia według Maxa Schelera, rekonstruując zawarte w nim aspekty, a następnie poddano zaprezentowane ujęcie dyskusji przez zestawienie go z badaniami psychologicznymi nad perspektywą temporalną. Zaprezentowano także wyniki badań, których celem było ustalenie relacji między codzienną aktywnością seniorów (fizyczną, kulturalną i edukacyjną) a ich ogólną kondycją poznawczą oraz poszczególnymi procesami poznawczymi – funkcjami zarządzającymi: hamowaniem, pamięcią roboczą, elastycznością poznawczą, planowaniem oraz inteligencją płynną. Pokazano, że codzienna aktywność seniorów ma znaczenie dla ich kondycji poznawczej, różnorodnej w zależności od rozpatrywanego poziomu funkcjonowania poznawczego. Wskazano też na znaczenie Uniwersytetów Trzeciego Wieku dla integralnego i całościowego rozwoju osób w podeszłym wieku, akcentując to, że prowadzona w ich ramach edukacja pomaga znajdować konstruktywne rozwiązania problemów, przy-

czynia się do poprawy jakości życia, uczy lepszego komunikowania się z innymi oraz przygotowuje do zaakceptowania nieuchronności śmierci.

W drugim dniu konferencji odbył się również warsztat szkoleniowy „*Życie jako opowieść*”. *Metodologia kursów pisania wspomnień przeznaczonych dla odbiorców w okresie późnej dorosłości*. Dr Urszula Tokarska z Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie zaproponowała praktykom prowadzącym grupy spotkaniowe (lub planującym ich prowadzenie) przeznaczone dla seniorów kursy pisania, ułatwiające rekonstrukcję opowiadanych historii życia (*life-stories*), określanie znaczenia poszczególnych doświadczeń życiowych uczestników oraz ich indywidualnych biografii jako spójnych całości. Przedstawiła m.in. autorską metodę narracyjnej gry (auto)biograficznej, którą można wykorzystać we wspomaganium narracyjnej integracji doświadczenia indywidualnego.

Na zakończenie konferencji prof. dr hab. Maria Kielar-Turska dokonała podsumowania zamykającego to wydarzenie. Zwróciła uwagę nie tylko na bogactwo podejmowanych zagadnień, lecz także na ich wielowątkowość, będące zarówno inspiracją do dalszych badań i przemyśleń, jak i podstawą do ustalania i udoskonalania rozwiązań praktycznych. Doceniając wagę kształtowania prawdziwego obrazu starości z uwzględnieniem wiedzy dotyczącej zmian zachodzących w tym okresie życia, wskazała na potrzebę stworzenia na gruncie polskiej psychologii forum dzielenia się wynikami badań i teoretycznych refleksji nad podjętą problematyką. Uczestnicy konferencji przyjęli z aplauzem propozycję, by stała się ona wydarzeniem cyklicznym.